

Хакас чонның үлүкүннерінеңер чоохтазығлар

1. Чоохтазығ пүдіреріне кирек чоохтағлар.

- Мин Хакасиязар пасха хан чирінең килгем.
- Пеер килгеніңер уғаа чахсы. Аалчы улыңар!
- Сіерер хакас чонның үлүкүннерін пілчезің ме?
- Мин Хакас чирінің үлүкүннерінең танызып аларға сағынчам.
- Чахсы идіп, үлүкүннердеңер чоохтап поларчыхсар ба?
- Я, хайди даа хынып чоохтап пирербін.
- Үлүкүннерні адап пиріңердек.
- Чахсы. Хакас чирінде мындағ үлүкүннер пар: Чыл пазы, Чир-ине күні, Пастағы күгүрт пайрамы, Тун пайрам, Пай хазың, Улуғ күн (Күн пазы), Ұртүн тойы паза ан.п.
- Хайдағ иң удаа иртірілчеткен үлүкүн полча?
- Иң удаа Чыл пазы паза Тун пайрам үлүкүннерні иртірчелер.
- Сіерер хайдағ үлүкүнге хынчазар, чөрчезер?
- Мин удаа Тун пайрам үлүкүнге хынчам паза, оңдай полза, чөрчем.
- Ноға үлүкүн Тун пайрам тіп адалча?
- Тун пайрам «тун айран» (пастағы сүт, айран) үлүкүніне саналча.
- Хақан ол таныхталча?
- Ол хандых айында таныхталча. Мының алнында аны чыл сай таныхтақаннар, че нинче-де чыл ікі чыл пазынаң иртіріл сыхты.
- Хайдағ хынығ нимелер пар пу үлүкүнде?
- Иң пастап хакастарның улуғлақан кибірлері иртірілчелер: ағастарға чаламалар палғапчалар, От инезін азырапчалар, хакас чонның спорт марығларын иртірчелер, айран мариин иртірчелер, хакас ас-тамахтарынаң чонны сыйлапчалар.
- Хакас кибірлерінең пасха паза нима полча?
- Чазыда тадар иблер турғызылчалар. Ибічектерде полған на аймахтаң килген чон хакастарның кибірліг ас-тамаан тимнепче, чонны азырапча: потхы, талған,

пічірө, харты, пызылах, чарба үгре паза аннаң даа пасхалары.

- Хайди даа айран мариин иртірілче.

- Уғаа хынығ. Хайди ол марығ иртірілче?

- Айран мариинна иледе кизілер тимненчелер. Полғаны ла пос оңдайынаң, позы пілчеткен чазыттарынаң тузаланып, айранын ачыдып, «Тун пайрамның» аалчыларын сыйлапчалар. Пурунғыда даа иң пастап аалчыларны көбіктіг айраннаң удурлачаңнар.

- Паза хайдағ хынығ нимелер көріп аларға чарир?

- Өөн чардых соонда кибірліг ойыннар паза конкурстар иртілірчелер: *күрес, ат чарызы, охчаа атызы, тас хабары (иңні азыра тастыры), тобит, ағас тартызары* паза аннаң даа пасхалары. Сценаларда хакас сарыннарын истіп аларға паза теелбектерні көріп аларға чарир.

- Кемнер пу үлүкүнде аралас полчалар?

- Пу үлүкүнде хынған кизі аралас полча. Мында пасха хан чирінең дее килген кизілер постарының устарын көзітчелер.

- Андағда мин дее пу марыға хозыл поларбын ма? Мин пос чонымның сарыннарын сарнап пирерчікпін.

- Я, сірер, хынзаңар, хайди даа пу марығда аралас поларзар.

- Уғаа хынығ полды сірерні истіп аларға. Улуғ алғыс, чооғыңар үчүн.

– Пір дее нима үчүн нимес. Сірер хайди даа Тун пайрам үлүкүніне кил парыңар, сірернің көңніңерге уғаа тың кірер тіп сағынчам. Паза сірернің сарнааныңарны хынып истіп аларчыхпын.

Үлүкүннер

Кизілернің чуртазында аймах үлүкүннер таныхталчалар. Көзідімге алза: чоннар үлүкүннері, хазна үлүкүннері паза худаи үлүкүннері.

Аймах чоннарның постарының үлүкүннері пар. Хакас чонының пайрамнары парох. Хакас чонының мындағ үлүкүннері пар: Чыл пазы, Чир-ине күні, Пастағы күгүрт пайрамы, Тун пайрам, Пай хазың, Улуғ күн (Күн пазы),

Үртүн тойы.

Чыл пазы көрік айының 22-чі күнінде таныхталчаң, хосхар айының 22-чі күнінде — Чир-ине күні; силкер айында — Пастағы күгүрт пай рамы; хандых айында, ай наазында — Тун пайрам, аның пасха ады — Тун айран; хандых айында, ай толызында — Пай хазың; хандых айының 22-чі күнінде — Улуғ күн, пасха ады — Күн пазы; үртүн айының 22-чі күнінде — Үртүн тойы.

Сағамғы туста пу үлүкүннернің аразында Чыл пазын, Чир-ине күнін паза Тун пайрамны чыл сай таныхталчатхан үлүкүннерге санирға чарир.

Чыл сай таныхталчатхан Хазна үлүкүннер санына идөк Наа чыл, Чир-суубыс арачылағчызының күні, Чоннар аразындағы ипчилер күні, Часхы паза істеніс үлүкүні, Чиңіс күні, Россия күні кірчелер.

Худай үлүкүннерін худайға киртінчеткеннер тутчалар.

Тун пайрам – пастағы сүттің (айранның) үлүкүні.

Тузаланған литература

1. Хакасско-русский словарь = Хакас-орыс сөстік. – Новосибирск: Наука, 2006. – 1114 с.
2. Анжиганова О.П., Субракова О.В., Топоева Л.С. Русско-хакасский разговорник = Орыс-хакас чоохтазыҕ. – Абакан: Хакаское отделение Красноярского книжного издательства, 1989. – 186 с.
3. Ekrem Arıkoğlu. Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük.